„VEĽKÉ“ SLOVESNÉ HESLÁ VO VÝKLADOVOM SLOVNÍKU (ALEBO AKO SA KONCIPOVALI SLOVESÁ *ÍSŤ* A *CHODIŤ*)*

NICOL JANOČKOVÁ

JANOČKOVÁ, Nicol: The „Big“ Verbal Entries in Monolingual Dictionary (or how have the verbs *ísť* and *chodiť* been processed). Jazykovedný časopis, 2010, vol. 61, No. 1, pp. 71 – 84. (Bratislava)

The paper deals with some problems of lexicographical processing of two Slovak verbs *ísť*, *chodiť*, in the second volume of a monolingual Dictionary of Contemporary Slovak Language. It deals with their grammatical characteristic (grammatical variants, verbal aspect), valency structure and semantic characteristic. The both verbs are polysemic and polyvalency, they have semantic symmetry in special means (*ísť/chodiť do školy*; *hodiny na veži idú/chodia presne*) and differ by semantic components of recurrence and multi-direction (determinative – indeterminative verbs), in other cases they are mutually asymmetric (e. g. *chodiť s niekým* ≠ *ísť s niekým*; *chodník ide cez les* – **chodník chodí cez les*).

Príspevkom chceme doc. PhDr. Jánovi Bosákovi, CSc., vyjadriť naše poďakovanie za jeho redaktorskú prácu na *Slovníku súčasného slovenského jazyka*, predovšetkým v oblasti funkčných kvalifikátorov, a tiež za dlhoročnú odbornú a osobnú motiváciu.

Pri zostavovaní jednojazyčného výkladového slovníka malého až veľkého typu musia autori a redaktori popri množstve rôznorodých lexikografických problémov koncepcne vyriešiť aj spracovanie hesiel s bohatou významovou štruktúrou. K takýmto lexémam patria predovšetkým jednotky domáceho pôvodu patriace do centra lexikálnej zásoby, čo je pochopiteľné aj z vývinového hľadiska. Slovnodruhovo majú najväčšie zastúpenie slovesá, substantíva, menej adjektíva a zriedkavo neplnovýznamové slovné druhy charakteristické slovnodruhovou homonymiou.

V 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka A – G (2006; ďalej SSSJ) sme napr. našli tieto jednotky s minimálne desiatimi významami (číslo v zátvorke označuje celkový počet významov danej lexémy):

12 slovíes: *behať* (10), *brať* (18), *česať* (10), *dať* (15), *dávať* (13), *dochádzať* (15), *dostať* (12), *dostávať* (11), *dôjsť* (20), *držať* (22), *držať sa* (10), *byť* (jeho štruktúra zahŕňa významy vzťahujúce sa na sloveso ako plnovýznamové, neplnovýznamové aj ako gramatickú morfému, spolu 14 významov);

* Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0007/08 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 3. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

4 substantíva: *blok* (11), *čas* (10), *článok* (10), *forma* (10);
1 adjektívum: *čierny* (10);
1 číslovku: *druhý* (11);
3 neplnovýznamové slovné druhy: *ako* podrad'. spojka (11), *čo* podrad'. spojka (10), *čo* častica (10).

Počet hesiel v 1. zväzku SSSJ je 30 293, počet heslových statí 24 331, priemer-
ný počet významov na jedno heslo vychádza 1,3.

V pripravovanom 2. zväzku SSSJ H – L sa ukazujú ako minimálne 10-význa-
mové heslá tieto lexémy:

5 sloviess: *chytať* (11), *chytiť* (14), *ísť* (18), *letieť* (12), *ležať* (11);
3 substantíva: *koruna'* (= ozdoba hlavy, 10), *likvidácia* (10), *linka* (10);
1 adjektívum: *hrubý* (13);
1 číslovka: *jeden* (10);
1 častica: *len* (14).

V príspevku chceme ukázať, ako sme postupovali pri koncipovaní dvoch „veľ-
kých“ slovesných hesiel *ísť* a *chodiť* v pripravovanom 2. zväzku SSSJ H – L. Zhodou
okolností sa nám totiž v autorsky rozdelených písmenách ušli práve tieto sémanticky
súvzťažné jednotky spojené vzťahom determinovanosti – indeterminovanosti, po-
dobne ako dvojice typu *bežať* – *behať*, *letieť* – *lietať*, *liezť* – *loziť*, *niešť* – *nosiť*, *viest'* –
vodiť, *viezť* – *voziť*. Porovnáme ich súčasné spracovanie so spracovaním v doterajšej
lexikografickej tradícii (Slovník slovenského jazyka, 1959 – 1968, ďalej SSSJ; Krátky
slovník slovenského jazyka, 2003, ďalej KSSJ) z hľadiska gramatickej charakteris-
tiky, valenčnej a významovej štruktúry, budeme analyzovať problémy, na ktoré sme
narazili a aké riešenia sme nakoniec použili.

To, aké významovo bohaté sú jednotky *ísť*, *chodiť*, možno ukázať v nasledujú-
cich kontextoch, v ktorých vystupujú v osobitnom význame:

ísť

Vodič išiel osemdesiatkou.

Išiel z neho strach.

Polícia mu išla po krku.

Výhláška nemôže ísť nad rámec zákona.

Prípad ide pred súd.

Táto záležitosť ide mimo mňa.

A takto to ide stále dokola.

pohyboval sa
šíril sa
prenasledovala
presahovať
postupuje
netýka sa
pokračuje

chodiť

Boli unavení z celodenného chodenia po pamiatkach.

Spoj chodí do mesta každých tridsať minút.

Dcéra začala chodiť do tanečnej.

kráčania
premáva
navštevovať

Chodí na skúšku ako na klavír.

Ak na váš mail chodí priveľa spamov, poraďte sa s poskytovateľom vášho mailboxu.

opakuje

dostávajúte

Zo sémantického hľadiska ide o slovesá pomenúvajúce pohyb, t. j. „zmenu polohy telies vzhľadom na iné telesá v priestore v priebehu istého časového úseku“ (Filipec – Čermák, 1985, s. 155). Dôležitými veličinami v tejto skupine slovies je gnozeologická kategória času a priestoru. Jednotky *ísť*, *chodiť* patria do skupiny determinovaných a indeterminovaných slovies. **Determinované slovesá** vyjadrujú jednorazový smerovo určený dej – *ísť*, *bežať*, *letieť*, *liezť*, *nieť*, *viest*, *viesť*, *vliecť*. **Indeterminované slovesá** vyjadrujú viacrazový smerovo zacielený dej (násobenú determinovanosť) alebo viacnásobný a smerovo neurčený dej; a schopnosť vykonať príslušný dej – *chodiť*, *behať*, *lietať*, *ložiť*, *nosiť*, *vodiť*, *voziť*, *vláčiť* (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 411). Sloveso *ísť* je polysémické a polyvalenčné, vystupuje ako plnovýznamové (*ísť peši*) aj ako neplnovýznamové – sponové (*idú naňho driemoty*, *ide to k duhu*), modálne (*okno nejde otvoriť*) a limitné sloveso (*ide pršať*). Sloveso *chodiť* je plnovýznamové, vykazuje tiež širokú polysémickosť, polyvalentnosť, v istých významoch je sémanticky symetrické s lexémou *ísť* (*ísť/chodiť do školy*, *hodiny na veži idú/chodia presne*), odlišujú sa sémantickým príznakom opakovosti a viacsmernosti deja, v iných významoch sú so slovesom *ísť* sémanticky asymetrické (*chodiť s niekým* ≠ *ísť s niekým*, *chodník ide cez les* – **chodník chodí cez les*). Jednotka *chodiť* motivuje vlastné frekventatívum *chodievať*. Z gramatického hľadiska slovesom *chodiť* nemožno vyjadriť aktuálny prítom.

Gramatické informácie

Pri slovese *ísť* je v SSSJ pomerne bohato zachytená jeho variantná paradigma:

ísť ide idú id'/chod' (obyč. smerom preč)/pod' (obyč. smerom sem)! išiel/šiel išla/šla idúci idúci bud. pôjde pôjdu (v zápore) nejst'/neíst' nejde/neide nejdú/neidú nejdí/neid'/nechod'! nešiel/neišiel nešla/neišla nedok.

SSJ, KSSJ v zápore iba:

nejst', *nejde*, *nejdú*, *nejdi/neid'/nechod'!* *nešiel*

SSSJ + varianty:

neíst', *neide*, *nejdú*, *neišiel*, *neišla*

Na prerokovanie na kodifikačnú komisiu sme odporučili záporové varianty. Frekvencia výskytu jednotlivých tvarov v Slovenskom národnom korpuse, verzia prim-4.0-juls-sane (ďalej SNK):

nejst' (189) – *neíst'* (265),

nejde (22 749) – *neide* (93),

nejdú (1014) – *neidú* (5),
nejdi (2) – *neid'* (0) – *nechod'* (493),
nešiel (3 119) – *neišiel* (21),
nešla (1620) – *neišla* (13).

KSSJ má aj tvar prechodníka *idúc*, SSSJ prechodník aj činné príčastie prítomné *idúc*, *idúci*.

Pri slovese **chodiť** SSJ uvádza iba 3. os. sg. a 3. os. pl., KSSJ neuvádza ani tvary 3. os. sg., 3. os. pl.

SSSJ:

chodiť chodí chodia chod'! chodil chodiac chodiaci chodenie bud. bude chodiť/pôjde budú chodiť/pôjdu nedok.

Dochádza tu ku gramatickej homonymii *ísť* a *chodiť* v imperatíve a syntetickom futúre: *chod'!* *pôjde* *pôjdu*. Tento typ homonymie nie je osobitne označený indexom. Táto homonymia spôsobuje problémy pri zaradení frazém typu *chod' do frasa!*, *chod' do toho!*, *chod' [mi] z cesty!*, *chod' od toho!* a pod. Nazdávame sa, že uvedené frazémy patria k slovesu *ísť* vzhľadom na jednosmernosť pohybu.

Slovesný vid

Pri slovese *ísť* prevládajú významy (lexie), ktoré sú z hľadiska slovesného vidu imperfektíva tantum, v niektorých lexiách vystupuje sloveso *ísť* aj ako obojvidové.

SSJ uvádza v rámci gramatického aparátu poznámku: „v niektorých významoch a spojeniach, najmä v minulom čase i dok.“. V konkrétnom význame (napr. v 2. význame pri spracovaní v SSJ) je obojvidovosť naznačená vo výklade: „poberať sa, pobrať sa niekam s určitým cieľom (pešo al. dopravným prostriedkom)“.

V KSSJ je obojvidovosť naznačená poznámkou i dok. pred samotným významom v kombinácii s obojvidovou formuláciou výkladu: „2. i dok. (o človeku) pob(e)rať sa s úmyslom dosiahnuť istý cieľ: *ísť do práce*...“

SSSJ spojil tieto dva postupy: pred výkladom uvedená poznámka i dok. + formulácia výkladu v imperfektíve aj perfektíve, porov. napr. 11. význam:

{11} i dok. # (kam; za koho) vyberať si, vybrať si zamestnanie, povolanie, stav, úlohu, funkciu a pod.: *í. za murára*; *í. na štúdiá*, *na univerzitu*; *í. za kmotra*, *za svedka niekomu*; *í. do dôchodku*, *na dôchodok*, *do penzie*; *išla do kláštora* stala sa mníškou

Statické významy sú zvyčajne imperfektíva tantum, napr. *šaty jej idú k očiam*. Martina Ivánová (2006) zaraďuje synonymné jednotky *hodiť sa*, *sadnúť*, *pristať* k defektným lexémam, pretože formálne sú perfektívami, no správajú sa ako imperfektíva – majú aktuálny prítomný (oblek ti sadne, pristane, hodí sa k topánkam).

Ostatné statické významy sú imperfektíva tantum – duratíva s príznakmi –potenciálne časové ohraňenie, +trvanie.

Obmedzená gramatická paradigma môže signalizovať osobitný význam, napr.

{10} iba 3. os. # (ø; s neurčitkom) vyjadruje možnosť istého deja, pripúšťa dej, je možné; syn. dať sa: *takto to ďalej nejde* takto to ďalej nemôže pokračovať; *to by šlo* to sa dá uskutočniť; *mohlo to í. aj bez kriku* dalo sa to uskutočniť aj bez kriku; *to (už) nejde (opraviť, zopakovať)* to sa nedá (opraviť, zopakovať); *okná nejdú otvoriť; ale to nejde len tak zabudnúť na priateľov*

Na exemplifikáciu slovíes *ísť*, *chodiť* sme okrem klasickej lístkovej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a internetových dokladov využili aj SNK (pri príprave tohto príspevku sme použili poslednú verziu prim-4.0-juls-sane, ale keďže samotné koncipovanie hesiel bolo zrealizované skôr, predtým sme využívali staršie verzie) pomocou softvérového nástroja WordSketch, ktorý zachytáva 507 800 dokladov so slovesom *ísť* a 87 872 dokladov so slovesom *chodiť*.

Valenčná štruktúra slovíes *ísť*, *chodiť*

Z hľadiska významovej štruktúry sa spracovanie daných slovíes v jednotlivých slovníkoch výrazne neodlišuje:

ísť

SSJ, KSSJ – 16 významov

SSSJ – 18 významov

chodiť

SSJ – 10 významov

KSSJ – 9 významov

SSSJ – 9 významov

Sloveso *ísť* je dobrým príkladom toho, ako na vyčlenenie jeho významovej štruktúry veľmi vplýva spájateľnosť – gramatická aj sémantická kolokabilita. František Čermák (Manuál lexikografie, 1995, s. 92) považuje väzbu za syntagmatickú potencialitu významu lexémy. Podobne sa väzba charakterizuje v úvode 1. zväzku slovníka: „Väzba ako formálny výraz určitej časti syntaktickej spájateľnosti signalizuje aj významové prvky lexikálnej jednotky“ (SSSJ, 2006, s. 26 – 27).

Ľavá strana syntaktickej valencie, t. j. ľavovalenčné participanty sa explicitne nevyznačujú, napr. *syn išiel do školy* ako procesor; *dieťa už chodí* ako nositeľ schopnosti, iba v osobitných prípadoch ako sémantizačná poznámka na začiatku výkladu, resp. pred konkrétnym spojením, napr.

ísť

{9} (ø; ako) (o čase) nepretržite pokračovať, postupovať; syn. plynúť, ubiehať, mínať sa: *čas ide rýchlo; dni idú pomaly jeden za druhým; roky išli; život ide ďalej; ide to stále dokola* opakuje sa to

chodiť

{7} ((komu) $\emptyset$; ako; kedy; kam) (o veciach, obyč. o zásielkach) dochádzať poštou a pod., byť doručovaný: *noviny nám chodia nepravidelne; cez víkend pošta nechodí; peniaze mu chodia na účet; do televízie chodia sťažnosti od nespokojných divákov; stále mu chodia nejaké upomienky*

Pravovalenčné participanty alebo slovesné doplnenia sú v SSSJ naznačené vo väzbe pred výkladom, podobne ako v SSJ. Ak je daný význam charakteristický len nulovou väzbou, táto väzba sa osobitne neuvádza.

Väzba môže signalizovať nový význam, napr. ($\emptyset$; i komu) *Obchody idú?*; *matematika mu nejde* nedarí sa mu v matematike. Dva významy môžu mať rovnakú väzbu, napr. *ísť peši* (ako) = kráčať; *čas ide rýchlo* (ako) = plynie.

Z doterajších slovníkov väzbu explicitne naznačoval iba SSJ. SSSJ prináša rozšírenú informáciu o väzbe v porovnaní so SSJ, napr. SSJ (1959, s. 619 – 620) v 1. význame uvádza sloveso *ísť* ako čisto subjektové, bez väzby:

1. pohybovať sa robením krokov, kráčať, uberať sa (o ľuďoch a zvieratách): *ísť pešo, krokom, pomaly, rýchle; kôň ide krokom; ísť po ceste, lesom, mestom; ísť po jednom, v rade;...*

Nám sa javila v tomto význame adverbialná väzba obligatórna. Naznačuje to aj Valenčný slovník slovenských slovies (Nižníková – Sokolová a kol., 1998, s. 60; ďalej VSSS) vo valenčnej štruktúre slovesa *ísť*:

VSSS:

/Sn/ – VF – ADVdir/mod/temp

*Ide pešo. Ide po ceste. Ide ulicou. Išiel celú hodinu (robot).*¹

SSSJ:

{1} (ako; $\emptyset$; kade; kam) (o ľuďoch, o zvieratách) miernym pokrčením nohy v kolene zdvíhať a ukladať nohu pred seba, pričom sa nohy striedajú; takto sa pohybovať, presúvať sa určeným smerom; robiť kroky; syn. kráčať, uberať sa: *í. krokom, peši, rýchlo; í. po chodníku, po ceste, cez les, hore kopcom; í. po špičkách* -> i fraz.; *í. v šlapajach, po stopách niekoho* -> i fraz.; *í. preč odchádzať; í. za sebou; idú jeden po druhom postupne, za sebou; už ide a) prichádza b) odchádza; dieťa išlo bosé; pes ide za pánom; sva-*

¹ Vysvetlenie skratiek:

Sn substantívum, resp. substantivizovaný výraz v nominatíve

VF verbum finitum

ADV adverbium

dir smer

mod spôsob

temp čas

dobný sprievod šiel pomaly; tiger išiel v stopách lovcov; do kopca sa ide ťažko; deti, teraz sa ide v zástupe!; môžeš í., ak sa ti nepáči môžeš odísť; neos. ide sa mi dobre

VSSS rozlišuje pri slovese *ísť* 21 valenčných štruktúr (t. j. významov), pri slovese *chodiť* 11 valenčných štruktúr (t. j. významov). SSJ neuvádza záväzné adverbálie, takéto prípady vníma ako subjektové slovesá (*cesta ide rovno*). Vo všeobecnosti sa rozlišuje:

Objekt:

1. valenčný:

– obligatórny objekt (*chodiť s dievčaťom* – s kým?; *ísť za svedka* – za koho?)

– potenciálny objekt (*chodiť za niekým s prosbou o pomoc* – s čím?)

2. nevalenčný:

– fakultatívny (pri daných jednotkách sme prípad s fakultatívnym objektom nenašli)

Adverbálie:

1. valenčné:

– obligatórne (*chodili spolu dva roky* – ako?; *z kuchyne ide príjemná vôňa* – odkiaľ?)

– potenciálne (*chodiť po syna do škôlky* – kam?)

2. nevalenčné:

– fakultatívne (*chodiť na Záhorie na huby* – kam?)

Adverbálie môže rozlišovať význam:

chodí so spolužiačkou (= má vzťah)

obligatórny objekt

chodí so spolužiačkou do kina (= navštevuje)

potenciálny objekt

obligatórne adverbálie

Pri identifikácii sme mali veľký problém odlišiť obligatórne adverbálie a **obligatórny objekt**:

{3} i dok. # (kam; na čo; po koho, po čo; za kým, za čím; do čoho; s neurčitkom) (o ľudoch) premiestňovať sa, premiestniť sa (peši al. dopravným prostriedkom) niekam s cieľom niečo robiť, napr. stráviť niekde čas, niečo priniesť, získať al. dosiahnuť; syn. poberať sa, pobrať sa: *í. domov, do školy, do práce; í. na autobus* a) na zastávku b) na stanicu; *í. do divadla, na omšu, na prechádzku, na výlet; í. na obed, obedovať; í. na huby, na maliny do lesa; í. po lieky, po lekára; í. do hôr, k moru; í. navštíviť rodinu, nakúpiť; í. na pivo* vypiť si pivo na mieste v pohostinskom zariadení; *í. na Formana* na film režiséra Formana; *í. na potrebu, na záchod; í. na popravu; í. na svedka; í. sa vyspovedať; otec išiel do nočnej; je čas í. do postele, spať; idúc zo školy, stretol starého priateľa; ľudia idú za takým tovarom* chcú mať tento tovar; *vieš, do čoho ideš?* vieš, čo to spôsobí?; *idete presne na minútu* prichádzate presne; *í. medzi ľuďmi* ísť do spoločnosti;

kam ideš?; í. na prvé sväté prijímanie; í. za svojím snom; í. do volieb kandidovať; *í. niekomu v ústrety* -> i fraz.; zastar. *páni sa idú zabávať*; (v minulosti) *í. na vandrovku* (o tovarišovi) *ísť pracovať* do zahraničných dielní, *učiť sa* u cudzích majstrov, *vandrovať* -> i fraz.; *í. niekam na zárobky* *ísť* niekam pracovať, obyč. do zahraničia

ísť po lekára:

po koho? – kam?

ísť za svojím snom:

za čím? – kam?

ísť na Formana (= na Formanov film):

na koho/na čo? – kam?

Významová štruktúra slovies *ísť*, *chodiť*

Slovesá *ísť*, *chodiť* vzhľadom na svoje centrálné postavenie v lexikálnej zásobe vystupujú z lexikografického hľadiska ako častý metajazykový prvok vo výklade iných slovesných lexém, napr. v 1. zväzku SSSJ sa uplatnili vo výklade slovies:

cválať...

1. (o koňovi) bežať cvalom; (o jazdcovi) *ísť* cvalom na koni: *kôň cváľal dole dolinou; Oddával sa svetským radostiam, cváľal na bystrom koni po nočných lúkach.* [V. Mináč] ...

bežať...

2. hovor. (po koho, po čo; za kým, za čím) rýchlo *ísť*, ponáhľať sa, náhliť sa: *b. po suseda; b. po chlieb, po vodu; b. za učiteľkou; b. za robotou; b. si nakúpiť; Sestra bežala po babu a tá sa ujala v dome komanda.* [L. Zúbek]...

6. (o čase) nepretržite pokračovať v čase, *ísť* ďalej; syn. plynúť, ubiehať: *sekundy, minúty, hodiny bežia*...

blúdiť...

2. (kadiaľ) *chodiť* bez cieľa, potulovať sa; pohybovať sa sem i tam: *b. mestom, po meste, svetom, po svete; celé dni blúdi kade-tade; oblaky blúdia oblohou, po oblohe; Každú noc blúdi so sviečkou domom.* [K. Horák]; *Poľanou blúdi svorka vlkov.* [Sme 2002]; pren. *b. v myšlienkach, vo fantázii; b. vo hviezdach byť zasnený*...

frajerčiť... hovor. expr. *chodiť* s dievčaťom, s chlapcom, mať frajerku, frajera; syn. frajerčiť sa:

Kata a Peter frajerčia chodia spolu; Otec mi chcel postaviť dom už dávno, ešte som len začala frajerčiť s Karolom. [R. Sloboda]

Lexéma *ísť* je polysémická z hľadiska sémantickej klasifikácie predikátov (Sokolová, 1995). Zahŕňa akčné, procesné aj statické lexie.

Predikáty:

• **Akčné:** sémantické príznaky: +Dynamicnosť, +Akčnosť, +Rozčlenenosť, +/-Relačnosť, +>-Mutačnosť; so všeobecným významom „čo robí/spôsobuje agens s paciansom“ (*ísť po lieky*);

• **Procesné:** sémantické príznaky: +D, -A, +>-R, +/-Re, +>-M; so všeobecným významom „čo sa deje, stalo, stane s participantom, nositeľom diania (procesuálom), akým sa stal procesuál“ (*od rieky ide chlad*);

• **Statické:** sémantické príznaky: -D, -A, -M, +/-R, +/-Re; so všeobecným významom „aký je, v akom vzťahu je, kde, kedy, či je participant x (statuál)“ (*ide o veľkú vec*).

Procesný význam:

{9} (ø; ako) (o čase) nepretržite pokračovať, postupovať; syn. plynúť, ubiehať, mínať sa: *čas ide rýchlo; dni idú pomaly jeden za druhým; roky išli; život ide d'alej; ide to stále dokola* opakuje sa to

Statický význam:

{13} neos. # ((komu) o koho, o čo) týkať sa niekoho, niečoho; záležať na niekom, na niečom: *o koho, o čo ide?*; *ide mi o teba; o nič nejde; ide o veľkú vec; ide o dobré meno firmy; išlo mu o peniaze; ide (nám) o to, aby sa vyriešili problémy*

Na tomto mieste sme sa stretli s problémom zachytiť jednoznačne len **statický** alebo len **procesný** význam, sémantické prelínanie sa objavuje v exemplifikácii:

ísť

{8} (kam; kde; ako) (o veciach, o javoch) prenikať, siahať po istú hranicu, dostávať sa niekam (v priestore al. v čase): *vlasý mu idú do očí; jeho drzosť išla tak d'aleko, že sfaľšoval zápisnicu; dejiny mesta idú do stredoveku* siahajú; *dlhý išli do tisícov* narástli; *ceny bytov išli hore* stúpili; *lístky išli pod cenu, predávali ich po päť eur; vyhláška nemôže ísť nad rámec zákona*

Statické významy vníma Martina Ivanová (2006) ako **statické motiváty** vzniknuté sémantickou deriváciou (transpozíciou alebo intenzno-extendne) z primárne dynamických významov prehodnotením základných jadrových sém [dynamickosť] na [statickosť]. Práve z pohybových slovies, medzi ktoré patrí aj sloveso *ísť*, vznikajú metaforickou transpozíciou významy označujúce statickú lokalizáciu, napr. *cesta ide dolinou, okná vedú do dvora, priamky sa zbiehajú v jednom bode*. Podľa autorky sa tu uplatňuje metaforický model LOKALIZÁCIA je POHYB: *ísť* „kráčať“ → *ísť* „smerovať“.

Ďalší metaforický model +ANIM → -/+ANIM; SÚLAD/SÚHLAS je POHYB, vyjadruje kladné HODNOTENIE vo význame „tvoriť súlad; byť vhodný, hodiť sa, svedčať, pristať“ (*topánky idú k šatám; tento účes ti nejde*). Podľa autorky ide o **axiologické predikáty** s nositeľom kvalifikácie (*topánky*) a relátorom (*k šatám*), pričom hodnotiaci subjekt tu nie je vyjadrený (porov. vyjadrený hodnotiaci subjekt vo výpovedi typu *Milujem čokoládovú tortu.*).

Na rozdiel od SSJ a KSSJ sme pri slovese **chodiť** vyčlenili osobitný význam:

{2} (o ľudoch) byť schopný al. stať sa schopným pohybu: *dieťa už chodí; po operácii nohy ešte nechodí; už nikdy nebude ch.*

Ide o kombinovaný staticko-procesný význam. Martina Ivanová (2006) o prípadoch typu *dieťa už chodí* hovorí ako o **statických schopnostných predikátoch**, ktorých význam možno parafrázovať „vedieť + infinitív“, napr. *dieťa už vie chodiť*, t. j. je schopné pohybovať sa na vlastných nohách. Do skupiny schopnostných predikátov zaraďuje autorka statické významy, ktoré boli odvodené z primárne dynamických sloves pomenúvajúcich základné fyziologické schopnosti typu *vidieť*, *počuť*, *chodiť*, *lietať* a sociálne zručnosti typu *hovoriť*, *čítať*. Pri schopnostných predikátoch sa uplatňuje metonymický model ČINNOSŤ → SCHOPNOSŤ. Ak v dynamickom význame vystupujú slovesá ako tranzitívne (*počuť šuchot*; *hovoriť pravdu*; *vidieť niekoho*), v statickom význame dochádza k redukcii objektu v povrchovej valenčnej štruktúre (*pes dobre počuje*; *dieťa už hovorí*; *nevidí na jedno oko*), lexikálne nevyjadrený objekt má v tomto prípade charakter všeobecného objektu „všetko/to, čo sa VF (= verbum finitum)“, časovo lokalizované sa stáva časovo nelokalizovaným, dochádza k deaktualizácii deja a jeho prehodnoteniu na schopnosť.

Tieto statické schopnostné predikáty nie sú lexikograficky jednotne zachytené, napr. v KSSJ pri slovese *vidieť* je vyčlenený ako prvý samostatný význam „mať schopnosť vnímať zrakom“ (*dobre, slabo vidí*; *dravce vidia aj v noci*; *na jedno oko nevidí*). Pri slovese *chodiť* schopnostný význam nie je explicitne vyčlenený, iba uvedený príklad *dieťa sa učí chodiť* v rámci dynamického akčného významu „(o človeku) pohybovať sa robením krokov, kráčať, ísť“. Je otázne, či sa musí samostatne vyčleňovať schopnostný statický význam, ak ho vieme ilustrovať iba jedným príkladom (*dieťa už chodí*; *pes dobre počuje*; *mláďa začína lietať*; *nevidí na jedno oko*). Pôvodne sme tento význam mali zachytený tiež v rámci prvého dynamického akčného významu pri exemplifikácii *dieťa už chodí* s vysvetlením „nie je schopné samostatne sa pohybovať na vlastných nohách“ ako prípad nulovej väzby, no táto nulová väzba statického schopnostného významu bola homonymná s nulovou väzbou pri akčnom význame typu *nevládzem už chodiť*.

Homonymia v štruktúre *ísť* + neurčitok

Táto homonymia sťažuje jednoznačné zaradenie daného spojenia do konkrétneho významu v rámci významovej štruktúry slovesa *ísť*. Možnosti, ktoré prichádzajú do úvahy:

1. „(o ľudoch) premiestňovať sa, premiestniť sa (peši al. dopravným prostriedkom) niekam s cieľom niečo robiť, napr. stráviť niekde čas, niečo priniesť, získať al. dosiahnuť; syn. poberať sa, pobrať sa“ (*ísť nakúpiť*, *obedovať*, *spať*; *páni sa idú zabávať*);

2. „modálne sloveso; v spojení s neurčitkom plnovýznamového slovesa vyjadruje možnosť istého deja, pripúšťa dej, je možné; syn. dať sa“ (*to už nejde opraviť; okná nejdú otvoriť*);

3. „pomocné limitné sloveso; v spojení s neurčitkom vyjadruje blízkú budúcnosť alebo prípravný stav pred uskutočnením deja“ (*idem sa ženit’; ide byť teplo; idem sa roztopiť od horúčavy*).

Zaujíma nás predovšetkým spojenie s limitným slovesom a jeho odlišenie od plnovýznamového slovesa, t. j. 3. prípad. „Spojenia týchto pomocných slovies s neurčitkom dokonavých slovies vyjadrujú, že vyslovený dej sa už-už má uskutočniť, alebo len-len že sa neuskutočnil. Uskutočnenie deja sa však prieči skúsenosti“ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 365).

Markus Giger (2006) nazýva tieto štruktúrne typy **prospektívnymi konštrukciami** (ďalej PK). PK majú bohaté uplatnenie vo frazeológii. „Frazémy so slovesom *ísť* vyjadrujú silné emócie dejom, ktorého realizácia je v rozpore s našimi mimojazykovými vedomosťami“ (Giger, 2006, s. 104). Napríklad:

ide ho rozhodiť od hnevu/od zlosti alebo *ide puknúť od hnevu/od zlosti* veľmi sa hnevá;

ide mi hlava prasknúť [od bolesti, od starostí] a) veľmi ma bolí b) veľmi sa trápim;

idú ho mrle zožrať a) je veľmi netrpelivý b) je veľmi nervózny;

ísť sa zbláznit’/zošalieť od radosti/od žiaľu veľmi sa tešiť, smútiť;

ísť sa popučiť od smiechu veľmi sa smiať;

ísť sa prepadnúť od hanby veľmi sa hanbiť;

ísť si na niekom, na niečom oči vyočiť/nechať alebo *oči mu išli z jamôk vyskočiť* alebo *ide ju (ho, ich) očami zjesť* prekvapene, s obdivom a pod. niekoho, niečo pozorovať;

ísť si oči vyplakať [od žiaľu] veľmi smútiť;

išlo mu srdce puknúť/odpadnúť [od žiaľu/od ľútosti] bol veľmi smutný, bolo mu niečo veľmi ľúto.

VSSS (1998, s. 62) uvádza dva významové varianty jednej valenčnej štruktúry:

a) prípravný stav pred uskutočnením deja:

/Sn/ – [VF – INF]

Ide mi hlava prasknúť. Išlo ho roztrhnúť od jedu. Išiel sa zbláznit’ od radosti.

b) blízka budúcnosť:

/Sn/ – [VF – INF]

*Brat sa ide ženit’. Idem sa vydávať.*²

² Vysvetlenie skratiek:

Sn substantívum, resp. substantivizovaný výraz v nominatíve

VF verbum finitum

INF infinitív

Blízka budúcnosť/ Stav pred uskutočnením deja (oslabený pohybový význam slovesa *ísť*):

Spojenie napr. *idem obedovať*, t. j. „idem niekam (v konkrétnom aj abstraktnom význame), aby som obedoval“, sa môže a nemusí zhodovať s významom futúra *budem obedovať*, teda: *idem obedovať* = alebo $\neq$ *budem obedovať*.

Idem sa vydávať však neznamená „*idem niekam, aby som sa vydala“, ale *budem sa vydávať*.

Ideme stavať tiež neznamená „*ideme niekam, aby sme stavali“, ale *budeme stavať*. *Ísť* tu už nevyjadruje „pohyb subjektu niekam“, ale „konečný stav pred uskutočnením deja“, resp. „bližšie nešpecifikovanú blízku budúcnosť“.

V SNK (verzia prim-4.0-juls-sane) sme pomocou príkazu [lemma=“*ísť*“] [tag=“-VI.*“] (porov. Giger, 2006, s. 104) na konštrukciu *ísť* + *neurčitok* našli 23 884 dokladov. Orientačne sme skúmali sloveso *ísť* v rôznych gramatických tvaroch (imperatív, prítom, budúcnosť, minulosť) a uvažovali, či ide o plnovýznamové sloveso alebo limitné sloveso (teda PK).

***Ísť* v imperatíve**

Asi nie je PK (hoci nie je pohyb subjektu, nemožná substitúcia pomocou *byť*):

Pod'me riešiť naozaj vážne veci, času nie je nazvyš.

Tak pod'me chváliť našich za odolnosť a osobnú statočnosť.

***Ísť* v prítomnosti**

Asi je PK (nemožná substitúcia pomocou *byť* – pripojené sloveso je v perfektíve):

Pred štyridsiatimi rokmi prišiel z Bratislavy do Košíc s pocitmi, že ide spasť východ. Florentský roľník stúpa ešte raz na vežu kostola, zvon *sa ide ozvať*.

Asi nie je PK (možná substitúcia pomocou *byť* – pripojené sloveso je v imperfektíve):

Títo vykladači demokracie nám teraz idú nanucovať ďalšie možné úchylky v rámci svojho uplatňovania moci,...

Z menu môžete teraz vybrať desiatky možností, čo sa s obrázkami má vykonať. V našom prípade ideme meniť veľkosť.

***Ísť* vo budúcnosti**

Asi nie je PK (nemožná substitúcia pomocou *byť* – pripojené sloveso je v perfektíve):

Skôr ako zišiel z vrchu, naplnil si vrecká drahými kameňmi. A ledva bol doma, už pomýšľal, že ich pôjde predajť.

Asi nie je PK (možná substitúcia pomocou *byť* – pripojené sloveso je v imperfektíve):

Tak nakrúťte film, ktorý pôjde reprezentovať Slovákov a bude o banditovi...

Íst' v préterite

Asi nie je PK (nemožná substitúcia pomocou *byť* – pripojené sloveso je v perfektíve):
Bolo krásne predpoludnie a pani Brownová sa pustila do veľkého prania. Keď išla rozvešať bielizeň na šnúru, Lester jej pomáhal odniesť kôš a podával jej štipce.

Asi je PK (nemožná substitúcia pomocou *byť* – pripojené sloveso je v perfektíve):
Počas zápasu si [tréner]chvilami išiel vykričať plúca...

Podľa Markusa Gigera časté PK sú so slovesami dicendi (hovorenia), „pomocou ktorých sa hovoriaci/píšuči často odvoláva na pokračovanie vlastného textu, teda používa konštrukciu ako metajazykový odkaz“ (op. cit., 107). Nazdávame sa, že v takýchto prípadoch nejde o prípravný stav pred uskutočnením deja, ale o konkrétnejšie nešpecifikovanú blízku budúcnosť:

*Po Tvojom odchode som sa cítila hrozne, **nejdem sa o tom rozpisovať**.*

*Na túto otázku **nejdem odpovedať**.*

*Nepamätám sa, že by som bol niekedy citoval sám seba, teraz však **idem podľaahnúť** neprekonateľnému impulzu, čo sa v trestnom zákonníku niektorých štátov považuje za veľmi poľahčujúcu okolnosť.*

V prvých dvoch vetách sa sloveso *ísť* dá nahradiť pomocným slovesom *byť* (*nebudem sa rozpisovať, nebudem odpovedať*), v tretej vete to nie je možné, pretože pripojené sloveso v neurčitku je perfektívne (**budem podľaahnúť*).

PK sú príznakové konštrukcie vyjadrujúce blízku budúcnosť, resp. predpoklad blízkej budúcnosti, v mnohých konštrukciách by sa sloveso *ísť* malo dať nahradiť pomocným slovesom *byť*, ale len ak je pripojený neurčitok v imperfektíve. Sloveso *ísť* v týchto konštrukciách má oslabený pohybový význam. Ukazuje sa, že vo frazeologizovaných spojeniach môžeme limitné sloveso *ísť* vynechať. Spojenia bez slovesa *ísť* vyjadrujú v podstate tiež prípravný stav pred uskutočnením deja, teda aj dej s orientáciou do budúcnosti, lebo obsahujú plnovýznamové perfektívne sloveso a perfektíva majú samy o sebe futurálny význam, napr.:

ide ho rozhodiť od hnevu/od zlosti – rozhodí ho od hnevu/od zlosti;

ide mi hlava prasknúť [od bolesti, od starostí] – hlava mi praskne [od bolesti, od starostí];

ide sa popučiť od smiechu – popučí sa od smiechu.

Záver

Otázok spojených s lexikografickým spracovaním slovies *ísť, chodiť* (a iných „veľkých“ slovesných hesiel) je ešte veľa, napr. aj bohatý výskyt týchto jednotiek v ustálených spojeniach (*chod'te/id'te v mene Božom, ísť do dôsledkov, chodiaca bá-bika, chodiť v civile*), terminologických (šport. slang. *ísť do hudby*) či frazeologických spojeniach – prirovnaniach, frazémach a paremiológii (*ísť ako barani niekam; chodiť*

ako bludná ovca; chodiť k niekomu po rozum(y); ide do tuhého; ísť k niekomu na koberec/na koberček; aký išiel, takého stretol; za zlým vždy dobré chodí). V našom príspevku sme sa dotkli len niektorých oblastí, ktoré so sebou prinieslo lexikografické spracovanie hesiel *ísť, chodiť*, a to gramatického aparátu, valenčnej štruktúry a sémantickej charakteristiky. Na niektoré problémy sme iba poukázali, pretože ich konečné riešenie je zatiaľ otvorené, napr. vnímanie limitného slovesa *ísť* alebo schopnostný význam slovesa *chodiť* (*dieťa už chodí*).

Bibliografia

- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 284 s.
- GIGER, Markus: Prospektívna konštrukcia *ísť* + infinitív. In: Sondy do morfosyntaktického výskumu slovenčiny na korpusovom materiáli. Ed. M. Sokolová – M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006, s. 103 – 113.
- IVANOVÁ, Martina: Valencia statických slovies. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006. 273 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- Manuál lexikografie. Ed. F. Čermák – R. Blatná. Praha: Nakladatelství a vydavatelství H&H 1995. 287 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol.: Valenčný slovník slovenských slovies. Prešov: FF PU, Slovacontact 1998. 270 s.
- Slovenský národný korpus. verzia prim-4.0-juls-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2009. Dostupný na [www:http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk).
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. 6 zv.
- Slovník súčasného slovenského jazyka A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka H – L (pracovná elektronická verzia).
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov: Slovacontact 1995. 180 s.